

תוכן העניינים

ז	מבוא
יא	מ"י קיסטר וחקר האסלאם הקדום
1	מכה ותמים
30	מכה בתקופת המעבר שבין הג'אקליה לאסלאם
49	אלחירה: עיונים בקשריה עם ערב
67	על אשת הצורף היהודי מפדף וצאצאיה: עיון במסורות גנאלוגיות של ימי הג'אקליה
74	השוק של הנביא
77	הטבח בבני קרית'ה: עיון מחודש במסורת
99	חדת'וא ען בני אסרא'יל ולא חרנ': עיון במסורת קדומה
117	"אל תצאו אלא לשלושה מסגדים": עיון במסורת קדומה
132	הקניין הקרקעי והג'האד: דיון בכמה מסורות קדומות
154	תפיסות חברתיות ודתיות של הסמכות השלטונית באסלאם
179	"אל תדמו... ", "לא תשבהו... "
193	נספח למאמר "אל תדמו... ", "לא תשבהו... "; מאת מנחם קיסטר
201	"...וייוולד נימול... ": כמה הערות על המילה בחדית'
215	ספרות הסירה (הביוגרפיה של הנביא מוחמד)
238	רשימת הקיצורים
239	רשימת המקורות הראשוניים
265	מפתח

מבוא

בשנות החמישים לימד פרופסור מ"י קיסטר ערבית בבית ספר תיכון בחיפה. כמה מתלמידיו באותה תקופה שהיו לאנשי מדע מקיימים עמו קשר הדוק עד היום. קיסטר היה ועודנו קיסטר: שיפוט נוקב של שותפים לעשייה המדעית לצד אהבה ורחמים לשאר הברואים בצלם, ביטחון עצמי, הומור, חכמת חיים ונאמנות ללא גבול.

פרופ' קיסטר הוא אחד האבות המייסדים של חקר הערבית והאסלאם בישראל ומאלה שתרמו ביותר ליוקרה הבינלאומית של המזרחנות הישראלית. מי שיבדוק את הפרסומים החשובים בעולם בתחום זה ימצא, שמעמדה הבינלאומי של ישראל אינו עומד בשום יחס לגודל אוכלוסייתה. בעשורים האחרונים הטביע קיסטר חותם בל יימחה על מחקר הערבים והאסלאם ונדעת לו השפעה רבה על תלמידיו שבעל-פה ושכתב. מחקריו המעמיקים מבוססים על תיעוד חסר תקדים בהיקפו בתולדות מדעי הערבית והאסלאם.

בכרך זה נכללו מחקרים שיש בהם עניין מיוחד עבור הלומד והמתעניין הישראלי המבקש להרחיב את ידיעותיו על תולדות האסלאם וספרותו. הוא ילמד על תולדות השבטים הערביים בחצי האי ערב ערב האסלאם, על עלייתה הפוליטית והכלכלית של מכה, על היחלשות האימפריה הסאסאנית וממלכת החיץ שלה, אלחירה, שבמערב עיראק, על הקשרים בין מכה לבין שבטי הבדווים, על יישובי היהודים בצפון ערב לפני האסלאם, על המאבק בין יהודי אלמדינה לבין מוחמד, על התפתחות ספרות הביוגרפיות של הנביא מוחמד, על מנהג המילה באסלאם, על חדירת מדרשים יהודיים ונוצריים לאסלאם ועוד ועוד. זהו אוצר בלום של ידע בדוק, המוגש לקורא העברי בפעם הראשונה. בסוף הספר ימצא הקורא מפתח ורשימה מקיפה של המקורות הראשוניים שבהם השתמש קיסטר במאמרים המתפרסמים כאן.

מאמרי פרופ' קיסטר שקובצו בכרך זה מציעים לקורא העברי מבט מעמיק על אירועים, מסורות והשקפות שעיצבו את עולם האסלאם. מאז פרסומם בכתבי העת השונים הם זכו להסכמה כללית של ראשי מדע האסלאם בעולם ורק בודדים חלקו עליהם פה ושם.

עבודתו של פרופ' קיסטר מתאפיינת בשימוש נרחב ועיקרי בכתבי יד ערביים. לא פעם הוא היה הראשון שהצביע על חשיבות כתב יד זה או אחר עבור המחקר המזרחני. בינתיים יצאו לאור רבים מכתבי היד המצוטטים במאמריו (כמו למשל ספרי אבן אלפלבי על היוחסין של שבטי הערבים, אלמנאקב אלמז'ידיה מאת אבו אלפקאא, אלג'ליס אלצאלח מאת אלמעאפא בן זכריא, כתאב אלפתן מאת נע'ים בן חמאד, כתאב אלמחן מאת אבו אלערב ועוד).

מחקריו של קיסטר על תולדות חצי האי הערבי לפני האסלאם מצטיינים בתשומת לב לפרטים קטנים אך מכריעים, בין אם המדובר באירוע היסטורי או בשושלת יוחסין. אבל אין כאן בקיאות לשמה: עינו החדה איתרה בים המקורות הראשוניים את הידיעות שיש בהן כדי לזרות אור על אירוע

זה או אחר. לעתים הוא מצרף זו לזו כמעשה פסיפס ידיעות רחוקות, בהציבו בפני חוקרי האסלאם מופת של ניתוח והתמדה. גם כאשר הוא עוסק באירוע בודד, קיסטר אינו מאבד את הראייה הכללית: אירוע זה אינו אלא חוליה אחת ברצף של אירועים, המלמדים על מגמה היסטורית. במחקריו על התקופה האסלאמית פורש קיסטר לפני הקורא יריעה רחבה מאוד של מקורות ראשוניים. הוא עוקב אחר גיבוש החברה האסלאמית הקדומה והמאבקים שהתנהלו בתוכה לגבי אופייה, מנהגה עם לא־מוסלמים ותכלית קיומה. באומל מנתחים חד הוא מעמת את ההשקפות המתחרות זו עם זו ומצביע על השימוש הציני שעשו בעליהן בציטוטים כביכול מדברי הנביא מוחמד. נקודת המבט שלו היא כשל משקיף "מבפנים", הער לגוונים הדקים של טענות הצדדים הניצים.

בכל הנושאים הנידונים בכרך זה קרוב המחקר המדעי לנקודת ההתחלה. חקר ערב לפני האסלאם נמצא בראשיתו. החברה השבטית מבוססת על ההנחה, שבני השבט קשורים זה לזה בקשר דם. לפיכך לימוד הגנאלוגיה הערבית (נסב, יוחסין) הוא מבוא הכרחי ללימוד תולדות השבטים. והנה אין כמעט איש במערב שעוסק ביוחסין של השבטים, למרות שהם המפתח להכרת החברה הערבית הקדומה. יש מקום לסידרה של חיבורים, שכל אחד מהם יוקדש לשבט אחר ויתחקק אחר מבנהו ותולדותיו. המסורת ההיסטורית השבטית ממתינה עדיין לבירור ממצה. היא נשמרה קודם כל על ידי בני השבטים עצמם, שהיו מטבע הדברים בקיאים ביוחסין של שבטיהם ובקרבות (איאם) ביניהם לבין שבטים אחרים. במאה השנייה להג'רה/שמינית לסה"נ היא "תור הזהב" של הספרות הערבית הקלאסית) פנו הפילולוגים הקדומים דוגמת אבן אלפלבי (הערבי) ואבן עבדן (שהיה ממוצא יהודי-פרסי) אל מומחים שבטיים ושאלו מהם מידע מפורט על שבטיהם. איננו יודעים כמעט כלום על תהליך העברת המידע ורישומו. מכל מקום ברור שהמומחה השבטי לא רק שימר מסורות היסטוריות וגנאלוגיות אלא גם הגן על יוקרת השבט ועל שמו הטוב במאבק נגד שבטים אחרים; שהרי לאחר עליית האסלאם תועלה היריבות בין השבטים למישור הספרותי והתרבותי. מסורות היוחסין משקפות כמובן את קווי התייחסות העיקריים בחברה הבדווית, אבל גם המסורות ההיסטוריות משקפות מציאות של פירוד ותחרות ויש ללמוד אותן במשנה זהירות. תיאור אובייקטיבי כביכול של קרב משמו של אבן אלפלבי מתגלה לעתים כידיעה חד-צדדית שמקורה באחד השבטים היריבים.

בולט בחסרונו מחקר מקיף על החקלאות בערב לפני האסלאם. הספרות הערבית הקדומה ניצבת בצל האתוס של הנווד השש-אליי-קרב ולכן היא איננה בבואה נאמנה של החברה. עובד האדמה המשקה את שדהו (שבוודאי ידע גם לאחוז בנשק ולהגן על עצמו) נדחק לקרן זווית. אפשר להניח, שמספר הנוודים או הנוודים-למחצה בערב לפני האסלאם היה נמוך בהרבה ממספר עובדי האדמה. יש לבדוק את העדויות הרבות על מערכות ההשקיה ברחבי ערב, על היישובים החקלאיים המפותחים ועל הגידולים החקלאיים. חומר מקורות עשיר ממתין לבירור קפדני.

על תולדות הנביא מוחמד עומד לרשותנו מחקר דל בהיקפו ובאיכותו. המוסלמים העריצו את נביאם והבינו היטב, שאלמלא הישגו המדהים הם היו נשארים גורם שולי בעולם. לפיכך היקף הספרות העוסקת בו ובחבריו הוא עצום. אך הביוגרפיות המוסלמיות של מוחמד, אף שהן עשירות בפרטים היסטוריים מוצקים, משקפות גם את החברה המוסלמית השסועה שבה הן באו לעולם. עלינו עוד ללמוד הרבה על שיטות העבודה של ההיסטוריונים המוסלמים, להגדיר את חילוקי הדעות ביניהם ולאתר תחומים של הסכמה כללית או רחבה לפני שניגש לכתיבת היסטוריה נרטיבית של תקופת מוחמד.

בהעדר מחקרים מפורטים על שאלות ספציפיות בתולדות מוחמד לוקים רוב המחקרים, שנכתבו עליו בשפות מערביות, בגישה בלתי ביקורתית למקורות והם מעין תמציות מערביות של הביוגרפיות המוסלמיות. מכל מקום רק מעטים בעולם המערבי קבעו את תולדות הנביא מוחמד כנושא עיקרי או אף משני של עבודתם המדעית, ורק בודדים ממש עוסקים בחשיפה ובניתוח של חומר המקורות הראשוני בערבית.

בעשורים האחרונים רווחת בעולם גם הגישה ההפוכה, שגורסת שאין ללמוד מן המקורות האסלאמיים דבר וחצי דבר על תולדות ראשית האסלאם. אבל גישה זאת איננה מתקבלת על הדעת משום שלצד מחלוקות וזיזופים גלויים ופחות גלויים מכילים המקורות ידיעות רבות שאינן מוטלות בספק; למשל, פרטים על הרכב שבטי מכה ואלמדינה ונכבדיהם, על הגאוגרפיה הפיזית והיישובית ועל חיי המסחר והחקלאות. ידיעות מוצקות אלה מעגנות את חקר חיי מוחמד במציאות חיים היסטורית.

כאמור, לימוד האסלאם הקדום נמצא עדיין בתחילת הדרך. הכוח המחקרי של תלמידינו איננו מבוטל, משום שרבים מהם מגיעים לאוניברסיטאות כשהם מוכנים ומוזמנים לקרוא טקסטים בערבית קלסית. תופעה זאת היא ללא אח ורע מחוץ לארצות ערב ועמיתיי ואני מפיקים ממנה תועלת רבה. עזה התקווה שקובץ מחקרים זה לא רק יוסיף דעת אלא אף יקרב את הלבבות ללימוד האסלאם, שלגביו אפשר לומר ללא שמשן של הגזמה כי בנפשנו הוא.

היוזמה לפרסום הכרך באה מצד חברי הוועדה של קיסטר, אהרן אמיר, שאף תרגם את המאמרים לעברית וגילה תושיה רבה בגיוס המשאבים הדרושים.

יעמוד על הברכה דיקן הפקולטה למדעי הרוח באוניברסיטה העברית בירושלים, פרופ' מנחם מילסון, שסייע בעצה טובה ובהמלצה. כבוד היועץ המשפטי לממשלה, השופט אליקים רובינשטיין, נחלץ אף הוא לעזרת המפעל הזה. משרד ראש הממשלה העניק תרומה נדיבה וקרן עמו"ס שליך בית הנשיא סייעה אף היא.

תודה נאמנה למר דן בנוביץ, מנהל הוצאת מאגנס, שטיפל בהפקת הספר. לתודה מיוחדת ראוייה גב' גלית שמאע, תלמידת החוג לשפה וספרות ערבית באוניברסיטה העברית, שתרגמה בתבונה ובמסירות את ההערות, טיפלה בהאחדת הכתיב והכינה את רשימת המקורות ואת המפתח. התעתיק מערבית לעברית הוא כמקובל כיום, להוציא ג' שתועתקה כגימ"ל, ו-ג' שתועתקה ככ"א"ף (כמנהגם של מחברים רבים בערבית היהודית של ימי הביניים). ההמזה תועתקה בדרך כלל כאל"ף.

ספרות הסירה (הביוגרפיה של הנביא מוחמד)

ספרות הסירה (ז"א הביוגרפיה של הנביא מוחמד) באה לעולם בתקופה שלאחר מות הנביא. היא התפתחה במחצית הראשונה של המאה הראשונה להג'רה, ועד לסוף אותה מאה כבר הופיעו החיבורים הספרותיים המלאים הראשונים. הסירה שאבה את השראתה מאישיותו רבת הרושם של הנביא והוטבעו בה אותות המאורעות המדיניים הסוערים של הכיבושים, התמורות החברתיות בעדה המוסלמית ומאבקן של סיעות שונות.¹ להתפתחותה של ספרות הסירה יש זיקה קרובה לדרכי מסירת ההג'רה ויש לראותה בהקשר זה. רוב הידיעות על האמירות וההוראות של הנביא נמסרו בימי חייו בעל פה, ודומה כי רק מעטות מהן הועלו על הכתב. אף שכמה תיאורים הנוגעים לרישום האמרות, המעשים וההוראות שהכתוב הנביא לחבריו מפוקפקים, ושניים במחלוקת,² ויש לבחון אותם בזהירות (ובסופו של דבר לפסלם), הרי דומה כי יש בהם בכל זאת מעטים הראויים לאמון. הבריתות שכרת הנביא עם הקבוצות השונות באלמדינה לאחר הגיעו אליה נרשמו, ככל הנראה, כדי לשמש בסיס משפטי לחייהן הקהילתיים משך פרק זמן מסוים. באחדים מחיבורי הסירה מובאים המכתבים

1 ראה: J. Fück, *Muhammad b. Ishāq. Literarhistorische Untersuchungen*, Frankfurt a.M. 1925; J. Horowitz, "The earliest biographies of the Prophet and their authors", *IC* 1 (1927), 535–559; 2 (1928), 22–50, N. Abbott, 1949/1369, קהיר ומאָלפּוּהָא, אלמגואי אלאולא ומאָלפּוּהָא, קהיר 1949/1369; 164–182, 495–526 *Studies in Arabic Papyri, I: Historical Texts*, Chicago 1957; A. Guillaume, *The Life of Muhammad: A Translation of Ibn Ishāq's Sirat Rasul Allah*, Oxford 1955, Introduction; R. Blachère, *Le problème de Mahomet*, Paris 1952; R. Sellheim, "Prophet, Chalif und Geschichte: Die Muhammed-Biographie des /Ibn Ishāq", *Oriens* 18–19 (1967), 33–91. 1982.

2 דוגמה בולטת היא הצחיפה של עלי בן אבי טאלב. ראה אבן חנבל (נפטר 855/241), מסנך, ב מס' 1306, 1307, 1297; מסורות אלה קובעות שהנביא לא ציין במיוחד את עלי וצאצאיו באמצעות דבר שלא ניתן לאחרים, להוציא את הצחיפה שהייתה בנדן חרבו של עלי, והכילה מספר התבטאויות קצרות על מיסוי גמלים, קדושת מדינה, החובה להעניק הגנה ל"אנשי הספר" וכו'. ראה גם ביהקי (נפטר 1066/458), מד'ק'ל, 411 מס' 746; עיני (נפטר 855/1452), עמדת אלקארי, י, 232–233; אבו יעלא (נפטר 919/307), מסנך, א, 228–229 מס' 263, עם שפע מראי מקום של המהדיר: ש, א, 254, 282, 350 מס' 296, 338, 451, והשווה גם א, 349 מס' 448–449; אבן סעד (נפטר 845/230) טבקאת, ה, 105: אלאהם חלא והאד'ה אלצחיפה פי ד'אאבת סיפי...; פארסי (נפטר 1739/1339), אחסאן (ביירות), ז, 557 מס' 5866 (במקום: אלא מא פי קראבת האד'א אלסבך, קרא: אלא מא פי קראב האד'א אלס'ף); אבן תימיה (נפטר 1328/728), אלךסאאל ואלמסאאל, ד-ה, 63; אבן עסאכר (נפטר 1176/571), תאריך (תהדיב) (דמשק) ג, 20; M. Muranyi, *Die Prophetengenossen in der frühislamischen Geschichte*, Bonn, 1973, 129–130; עבד אלרזאק (נפטר 826/211), מצנף (ביירות), ט, 263 מס' 17153; מתקי אלהנדי (נפטר 1567/975), כנז, ה, 445 מס' 2499; יא, 327 מס' 1310; אבו נעים (נפטר 1038/430), חליה (קהיר), ד, 131, 215; בכ'ארי (נפטר 870/256), אל'אדב אלמפרד, 20 מס' 17; טב'רי (נפטר 923/310), תפסיר (קהיר), יג, 135 מס' 15150 (וראה מראי המקום של המהדירים: שם, 137); טב'רי, תהדיב: מסנך עלי בן אבי טאלב, ד, 196–197 מס' 318–320 (ראה גם מראי המקום של המהדיר); ד'הבי (נפטר 748/1348), ס'ר (ביירות), ג, 87. השווה זאת להכשתו הגמורה של עלי כי קיבל זכות כלשהי לכליפות, שאומרים כי ניתנה לו על ידי הנביא: נעים בן חמאד (נפטר 844/228), פתן (כ"י Br. Mus.), 16 (ב... מא עתה א'לי פי ד'אלך עהדא לם יעהדה אלא אלנאס, ולכן אלנאס ות'בוהא עלא עת'מאן [ר'] פקתלוה... פראית א'ני א'חך בהא פות'בת עליהא, פאללה אעלם א'כטאנא א'ו

שכתב הנביא לשליטים, מושלים וראשי שבטים.³ יש בסירה גם עדויות על בריתות שנכרתו בין הנביא לשבטים או מקומות יישוב שנכבשו, ועל מענקים שניתנו למנהיגים שבטיים.

ידיעות על גובי מס שמינה הנביא הובאו לידיעת הקבוצות השבטיות שאליהן שוגרו גובים אלה. הידיעות על נצחונות הנביא וכיבושיו זכו לתפוצה נרחבת ברחבי חצי האי ערב. כל החומר הזה סופר שנעשה עיקרה של הסיירה.

ואם אין די בכל אלה, הרי החיבה שרחשו חברי הנביא לנביא, נאמנות לו, הכבוד וחרדת הקודש שגילו כלפיו, בניגוד ליחסיהם של שאר העמים עם שליטיהם ומנהיגיהם, היו נושא חביב לשיחה בהתוודעויות של חבריו כמו גם של שונאיו, והוכללו בחיבורים של הסיירה. מגעי יום של הנביא עם בני משפחתו וקרוביו, חסידי ויריביו, היו החומר שאותו הביאו מוסרי המסורות. מטרת הסיירה הייתה לתת ידיעות על האנשים שעזרו לנביא בכנות ובנאמנות, על יריבים ואויבים קשי עורף שרדפו אותו ואלה שלימים אף נלחמו בו, צבועים שהסתירו את הכפירה והשנאה שבנשמותיהם, וחבריו שסבלו ולחמו למענו.

אָצְבָּא; וראה שם, 101, 118, 20; השווה בְּחֶשֶׁל (נפטר 905/292), תאריך' ואסט, 198; ביהיקי, סנן, ט, 226; נִיסַבְּוּרִי (האפס) (נפטר 1014/405), מסְתֻרְרָה, ג, 104; עבד אלְנִבָּאר (נפטר 1025/415), תְּתִיבִית, א, 280, 283-286; אבן אלְאֵתִיר (עו אלדין) (נפטר 1210/606), ג'אמע, ט, 20, מס' 5854; הִתְמִי (נפטר 1567/974), צְוֹעֵק, 45. ראה המסורות השיעיות על צחיפה ואת אצל אבן שְׁהַרְאֶשׁוּב (נפטר 1192/588), מְנַאקֵב, א, 315, 317; אלְצִפְאֵר אֶלְקַמִּי (נפטר 903/290), בְּצִאָר, א, 37-44; מְאֻנְדְרָאנִי, מְנַאקֵב סִלְמָאן, 119: עַן סִלְמָאן קָאֵל: רָאִית מְכֻתּוּבָא פִי תְמַאֵל סִיף אֶמִיר אֶלְמַאמִּינִי פִסְאָלֵת אֶמִיר אֶלְמַאמִּינִי מֵאֵלְהִיא אֶלְמְכֻתּוּב, פְּקָאֵל: אַחְדָא עֶשְׂרָה כְּלֻמָּה עֲלִמְנִי רְסוּל אֵלְלָה...; השווה גם הצחאאף השונות של האממים השיעיים אצל אבן באבוייה (נפטר 991/381), עִיּוֹן אֶלְאֶכְבָּאר, א, 169: צחיפה שמכילה את שמות מתנגדי השיעה, צחיפה ארוכה בשם ג'אמעה, הַצִּפְר הַגְּדוּל הוֹקְטָן, עוֹרוֹת אֵיל וְעוֹ הַמְכִּילִים סוּגִים שוֹנִים שֶׁל יַדַע (גִּמְעִי אֶלְעוּלִם) וְהַמְצַחֵף שֶׁל פְּאֻשְׁמָה; ראה גם שאטבי, גִּמְאָן, 39-101, עַל הַצְּחִיפָה שֶׁאֵלְלָה שֶׁלַח לְנוּחַ; שם, 101, עַל הַצְּחִיפָה שֶׁנִּיתְנָה לְהוֹדֵר שְׁהִיִּתָה כְּתוּבָה עֶרְבִית, שֶׁכֵּן הוֹדֵר הִיָּה אֶדְוִם הָרֵאשׁוֹן שְׁדִיבֵר עֶרְבִית (לְפָנָיו דִּיבְרוּ הָאֲנָשִׁים סוּרִית); אֵלְלָה הוֹרִיד עֶשְׂרִים "צְחִיפּוֹת" (זִיא עֶשְׂרִים סְפִירִים) לְאֶבְרָהָם (שם, 111); טְבָרִי (אֶלְאֵמִלִּי), בְּשִׁאָרָת, 59-60; הַשׁוּוֹה טְבָרָאנִי (נפטר 971/360), צִנְיִר (מְדִינָה), ב, 69. עַל פִּי מְסוּרַת שְׁנַשְׁמֵרָה עַל יַדִּי מְתִקִּי אֶלְהַנְדִּי, כְּנוֹ, ה, 522 מס' 2796, צְחִיפָה וְאֵת הִיִּתָה בְּנֻדן חֶרְבוֹ שֶׁל הַנְּבִיא. ראה רְבִיר הַנְּבִיא שְׁנַשְׁמֵרוֹ בְּצְחִיפָה שְׁבַנְדֵן חֶרְבוֹ, כְּפִי שְׁהֵם מוֹבָאִים אֶצֶל כִּילָאֵל (נפטר 923/311), מְסַנְד, 138; ראה גם טְבָרִי, תְּהַדִּיב, ד, 200 מס' 331: וְגִידִּי פִי קֵאָאֵם סִיף רְסוּל אֵלְלָה (צ') כְּתַאבָּאן, פִּי אַחְדָּהֵמָא: אֵן אֶשְׁךְ אֶלְנָאֵס גִּלְוָא רִגְלִי רִגְלִי צִרְכֵּי גִיר צִרְכָּה...; וראה מְרַאֵי הַמְקוֹם שֶׁל הַמְהַדִּיר; סִיּוּי (נפטר 1505/911), חָאִיר, א, 225: עַן אֶבִי רֵאפֶע קָאֵל: גִּדְנָא צְחִיפָה פִי קֵרָאֵב סִיף רְסוּל אֵלְלָה (צ') בְּעַד וְפִתָּה, מְכֻתּוּבָא פִּיהָ: בֵּאֵסֵם אֵלְלָה אֶלְךְ־חֵמָאן אֶלְךְ־חִים, פִּרְקוּא בֵּין מְצִאֵנִי אֶלְגִּלְמָאן וְאֶלְגִּוִּאֵרִי, כֵּל וְאֶלְאֶכְוִיָּה וְאֶלְאֶכְוִיָּאֵת לְסִכְעֵ סִנִּין וְאֶצִּירְבָּא אֶבְנַאֶכֶם עֵלָא אֶלְצִלְאֵת אֶדְאִי בְּלְגוּא תְּסַעָא, מְלַעוֹן מִן אֶדְעָא אֵלָא גִיר קוּמָה אוֹ אֵלָא גִיר מְוֵאֵלִיָּה, מְלַעוֹן מִן אֶקְתַּסַעֵ שִׁיאָא מִן תְּכִים אֶלְאָרִץ. אוֹמְרִים שְׁצְחִיפָה נוֹסַפְת בְּנֻדן חֶרְבוֹ שֶׁל הַנְּבִיא הַכִּילָה אֵת חוֹקֵי תְשֻׁלֹם מִסֵּ הַצְּדָקָה (צְדָקָה): לְאַחַר מוֹת הַנְּבִיא נִהְגוּ אֲבוֹ בְּכֹר וְעַמֵּר לְפִי חוֹקֵי צְחִיפָה וְאֵת. ראה יַחִיא בֵּן מְעִין, תְּאִרִיךְ (מְכָה), א, 236 מס' 5005. לְפִי מְסוּרֹת אַחֲרוֹת הַצְּחִיפָה בְּנֻדְנוּ שֶׁל הַנְּבִיא הַכִּילָה הוֹרָאוֹת הַנוֹגְעוֹת לְמַתְאֶסְלִים שֶׁלֹּא נְמוּלוּ; ראה אֶבְן קִים אֶלְגִּוִּיָּה (נפטר 1350/751), תְּחַפְת אֶלְמוֹדוּד, 128: גִּדְנָא פִי קֵאָאֵם סִיף רְסוּל אֵלְלָה (צ') פִּי צְחִיפָה: אֵן אֶלְאֶקְלָף לֹא יִתְרַךְ פִּי אֶלְאֶסְלָאֵם תְּחַת יְכִתְתֵן; ראה גַּם הַגְּרִסָה אֶצֶל בְּהִיקִי, סִנְן, ח, 324: גִּדְנָא פִי קֵאָאֵם סִיף רְסוּל אֵלְלָה (צ') פִּי אֶלְצְחִיפָה: אֵן אֶלְאֶקְלָף לֹא יִתְרַךְ פִּי אֶלְאֶסְלָאֵם תְּחַת יְכִתְתֵן וְלֹךְ בְּלֵג תִּמְאֵנִין סִנְה. ראה גַּם לְעִיל 213-214. עַל פִּי מְסוּרַת שְׁהוּבָה עַל יַדִּי אֲבוֹ עֶבִיד (נפטר 838/224) אֶמְוֵאֵל, 387 מס' 1038, צְחִיפָה, שְׁחִכְלָה אֵת חוֹקֵי הַמִּסּוֹרִי עַל כְּבִשִׁים הִיִּתָה בְּנֻדן חֶרְבוֹ שֶׁל עַמֵּר. מְסוּרַת אֶצֶל עַבְד אֶלְרִוֵּאֵק, מְצַנְף (בִּירוֹת), ג, 395-396 מס' 6078, אוֹמְרַת שְׁבַנְדֵן חֶרְבוֹ שֶׁל אֶמִיָּה בֵּן צְפּוּאֵן שְׁנַשְׁמֵרָה צְחִיפָה, שְׁבָה אֵלְלָה פִּירַת אֵת הַשֶּׁכֶר הַמּוֹכֵן בְּנֻדן עַבּוֹר הַמַּאמִּינִים הָאֶדּוּקִים אֲשֶׁר קִיִּימוּ מְעִישֵׁ צְדָקָה. עַל אֶמִיָּה ראה אֶבְן חִנְדִּיר (נפטר 1449/852), תְּהַדִּיב, א, 371 מס' 678.

R. B. Serjeant, "The Constitution of Medina", *IQ* 8 (1964), 3-16; idem, "The Sunnah Jāmi'ah: Pacts with the Yathrib Jews and the *tahrīm* of Yathrib: Analysis and translation of the documents comprised in the so-called 'Constitution of Medina'", *BSOAS* 41 (1978), 1-42; M. Gil, "The Constitution of Medina: A reconsideration", *IOS* 4 (1974), 44-65; U. Rubin, "The Constitution of Medina: Some notes", *SI* 62 (1985), 5-23; M. לִק, "על פעילותו של הנביא מוחמד באלמדינה", חיבור לשם קבלת התואר דוקטור, האוניברסיטה העברית בירושלים, 1982.

הנה כך נעשתה הסירה תרשומת חייה של חברת הזמן ההוא, שהרי שיקפה את היחסים ההדדיים בין הנביא לחברה. כל אדם הוערך אפוא על פי זכויותיו, השקפותיו ומעשיו והוצב על סולם מדורג לפי מעלתו כמאמין, לוחם, חסיד ועוזר, או כאויב או צבוע. לפיכך הדעת נותנת שבחיבורים הראשונים של הסירה הרכיבו אנשים בלהיטות רשימות של ראשוני המתאסלמים, הראשונים שסבלו למען האסלאם, הראשונים שהיגרו לחבש, הראשונים מבני אלמדינה שנשבעו אמונים, האנשים שהתנגדו לנביא במכה, וכו'.⁴ כעבור זמן קובצו חיבורים מיוחדים שהוקדשו לנושאים מעין אלה, הלא הם האַוּאָל ("הראשונים", בעלי זכות הראשונים).⁵ ההערכה הקפדנית של מעשי חבריו של הנביא הביאה לאיסוף ביוגרפיות של חברי הנביא (הצחאבה).⁶

כמה פסקות בקוראן המורות על אי אלה מאורעות בחיי העדה הצריכו הסבר והבהרה. צריך היה לפרש באיזה אנשים או מאורעות מדובר בפסקות האלו. כדי שיוכה באמון העדה המוסלמית היה הפירוש צריך להתבסס על אמירה המיוחסת לנביא או לאחד מחבריו. האמירות האלה ביארו את הרקע והנסיבות להתגלות פסוקי הקוראן, קבעו למי הם מתייחסים, וסיפקו פרטים על המאורע המסופר. מסורות על נושא זה, שהן חלק עיקרי בסירה, התפתחו ונעשו ענף בלתי תלוי של פרשנות הקוראן ששמו אַסְבַּאב אַלְגֻּזַל (נסיבות ההתגלות של פסוקי הקוראן).⁷ הפסקות הארוכות מפירוש הקוראן הקדום של אַלְפֻּלְבִּי (נפטר 763/146), שמביא אבן טַאוּס (נפטר 1266/664),⁸ היקף המסורות על אַסְבַּאב אַלְגֻּזַל שמוסרים מְקַאֲתַל בֶּן סְלִימַן (נפטר 767/150), אַלְטַבְּרִי (נפטר 923/310), אַלְתַּ'עֻלְבִּי (נפטר 1035/427), אַלְקַרְטַבִּי (נפטר 1273/671), אַלְסִיּוּסִי (נפטר 1505/911) ואחרים בפירושיהם לקוראן מעידים על עושרו של החומר הזה ועל תפקידו בפרשנות הקוראן. לעומת זאת הביאו חיבורי הסירה פסוקים מן הקוראן, ובכך סיפקו חומר מקביל על נסיבות ההתגלות. הנה כך התפתחותה של ספרות הסירה מתנהלת בקווים מקבילים לזו של ספרות התַפְסִיר, נשורת בה וחופפת אותה, והריהי מאשרת אותה וסותרת אותה לסירוגין.

נושא בעל חשיבות ניכרת בהתהוותה של ספרות הסירה, הווכה לטיפול מקיף בכמה מפירושי הקוראן, היה אוצר הסיפורים על בריאת העולם כמו גם על השליחים והנביאים המוזכרים בקוראן ואשר אלוהים שלח לעמים שונים. סיפורים אלה הורחבו ונסתייעו בחומר נוסף השאוב ממקורות יהודיים, נוצריים וזורואסטרניים, חומר שנמסר על ידי מתאסלמים ממאמיני הדתות האלו. גלוי וברור כי "סיפורי המקרא"⁹ האלה צריכים היו לקבל את אישורם של החוגים האורתודוקסיים. כרגיל

4 Sellheim, "Prophet, Chalif und Geschichte", 71

5 ראה למשל: אבן אבי עאצם (נפטר 900/287), אַוּאָל (כוויית), עם רשימת חיבורי האַוּאָל מאת המהדיר (עמ' 7-8); עַסְכַּרִּי (כתב 1005/395), אַוּאָל; שְׁבִלִי (נפטר 1367/769), מְחַאסֵן (ביירות), עם רשימת חיבורי האַוּאָל מאת המהדיר (עמ' 16); טַבְּרַאנִי, אַוּאָל; סִיּוּסִי, וְסַאָל, עם הערות המהדירים על חיבורי האַוּאָל (עמ' 3-9); סַכְתַּוַּאֲרִי, מְחַאצְרַאֲת אַלְאֻאָל; מֻזַּלִּי (נפטר 1233/631), נַאִיַת אַלְסַאָל; השווה הפרקים הנוגעים לעניין אצל אבן תַּבִּיב (נפטר 860/245), מְנַמֵּק, 426-425; אבן חַבִּיב, מְחַבְּר, 262, 274-276; אבן קַתִּיבַה (נפטר 889/276), מְעַאֲרִיף (1969), 551-558; ראה גם אבן קַתִּיבַה, אַוּאָל, הכולל את הפרק העוסק באַוּאָל מתוך כתאב אַלְמַעַאֲרַף, עם הערות מפורטות ופירושים. על סוגת ספרות האַוּאָל ראה A. Noth, *The Early Arabic Historical Tradition*, 2nd ed. in collaboration with L. I. Conrad, trans. M. Bonner, Princeton 1994, 104-108. ראה מראי המקום בעמ' 104 הע' 1.

6 ראה (נפטר 149-149), מְעַרְפַת אַלְצַחַאבַה, אבן חַנְבַל, פְּצַאָל אַלְצַחַאבַה; מֻרַאנִי, *Prophetengenossen*, 141-149; השווה: אבן גַּנְעִים, מְעַרְפַת אַלְצַחַאבַה, אבן חַנְבַל, פְּצַאָל אַלְצַחַאבַה; נְסַאָאִי (נפטר 915/303), פְּצַאָאִל.

7 ראה למשל: ואַחְדִי (נפטר 1075/468), אַסְבַּאב אַלְגֻּזַל; סִיּוּסִי, לַבַּאב אַלְנַקֻּל.

8 אבן טַאוּס, סַעַד אַלְסַעֻד, 209-220.

9 F. Rosental, "The influence of the Biblical tradition on Muslim historiography", in B. Lewis & P. M. 9